

Conclusies en Aanbevelingen

Onderzoek naar de opleidingsnoden van erfgoedbibliotheken inzake preservatie, conservatie en restauratie: de opleidingen Informatie- en Bibliotheekwetenschap (UA) en Conservatie en Restauratie – optie Papier (HA) als wegbereiders voor een coherente aanpak.

Rapport van de onderzoeksresultaten bekeken vanuit Conservatie en Restauratie, optie papier

Het volledige rapport kan opgevraagd worden bij de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten

Onderzoeker: Dr. Ann Laenen

Onderzoeksgroep Centre for Conservation Research (CCR) aan de Opleiding Conservatie/Restauratie , Artesis (voorheen Hogeschool Antwerpen),

Januari 2009

koninklijke academie voor schone kunsten

Conclusies en aanbevelingen

De Vlaamse erfgoedsector en het onderwijslandschap zijn in volle evolutie. Het nieuwe culturele erfgoeddecreet heeft enkele accenten verlegd bij het kijken naar/denken over en omgaan met cultureel erfgoed. Het Bologna proces zorgde er voor dat zowel nationaal als Europees het hoger onderwijs volop in transitie is. Beide oorzaken zorgen voor een concrete impact op de opleiding C/R in het algemeen en Papier in het bijzonder. Dit heeft een concrete impact op de opleiding, zie tabel 1.

	Erfgoedsector evolueert	Onderwijs evolueert op lokaal niveau	Onderwijs evolueert op Europees niveau
Oorzaak	Culturele Erfgoeddecreet	Bologna proces	Bologna proces
Gevolgen	➤ Nadruk op conservatie ➤ Ontsluiten van archieven en fondsen ➤ Verschillende profielen en competenties ➤ Digitalisering ➤ Keuzes maken	➤ Invoering Bachelor-Master binnen universiteiten en hogescholen ➤ Academisering van hoger onderwijs ➤ Stimuleren van samenwerkingen tussen opleidingen en instellingen via het flexibiliseringsproces ➤ Keuzes maken	➤ Competenties binnen verschillende onderwijsniveaus op gelijke hoogte brengen ➤ Transparantie ➤ Grotere mobiliteit voor studenten en docenten ➤ Keuzes maken

TABEL 1: Trends in de erfgoedsector en het onderwijs die een impact zullen hebben op de curricula van opleidingen

De conclusies en aanbevelingen volgen de indeling van deze tabel

6.1. Evolutie cultureel erfgoedsector en de impact voor de opleiding C/R Papier

We zien in Vlaanderen een grotere bewustwording rond de ontsluiting van cultureel erfgoed dankzij het nieuwe erfgoeddecreet. Meer nadruk op conservering, verantwoording van de middelen en efficiënter werken. Maar de opleiding C/R Papier kan hierop vandaag niet inspelen.

6.1.1 Bewaren en ontsluiten

Hoewel het om een opleiding conservatie/restauratie gaat, ligt vandaag nog veelal de nadruk op restauratie. Toch is het cruciaal om van bij de aanvang van de studie de

filosofie van conserveren en bewaren te vatten. Niet alles kan/moet bewaard worden, alles hangt af van het belang van het stuk binnen het archief, museum of bewaarbibliotheek en bij uitbreiding over gelijkaardige instellingen.

Bewaren en ontsluiten staan nu centraal in het nieuwe culturele erfgoeddecreet, maar beide komen nu quasi niet voor in de opleiding C/R Papier. Naast goede restauratoren zijn er ook praktisch en kritische specialisten nodig die snel en efficiënt kunnen reageren op preservatie/conservatie aspecten binnen het werkveld.

6.1.2 Context van een collectie

Binnen de opleiding wordt er nu vaak rond enkele stukken gewerkt, de realiteit leert echter dan men naast stukwerk ook grotere volumes moet kunnen verwerken. In dat kader is het belangrijk om een stuk binnen een bredere context te kunnen plaatsen.

Een te behandelen stuk maakt meestal deel uit van een collectie of fonds. Deze fondsen/collecties hebben dan weer hun eigen plek binnen een museum/archief/bewaarbibliotheek. Het inschatten van deze bewaarcontext is cruciaal in het nemen van keuzes binnen een conservatie/restauratiebeleid en in de gehanteerde methodes. Weten hoe een museum/bibliotheek/archief functioneert is in deze geen overbodige luxe. Naast de theorie kan de praktijk eventueel worden bijgespijkerd door stage of door een werkbezoek. Het bezoek aan het Felixarchief en aan de boekentoren in Gent vorig academiejaar werden enorm geapprecieerd door de studenten, omdat ze toen konden ondervinden wat respectievelijk het archief en de bewaarbibliotheek inhielden.

Naast het inschatten van de bewaarcontext van een object is gebleken dat het ook zinvol is om bij het begin van de opleiding gewoon een les over de geschiedenis van papier en van het boek te krijgen. Ook dit helpt

Ook dit komt vandaag nog weinig aan bod binnen de opleiding. Hier zou de opleiding IBW en C/R Papier elkaar perfect kunnen aanvullen.

6.1.3 Keuzes maken binnen de opleiding

Keuzes maken binnen de opleiding en voor deze keuzes volop gaan is een gegeven dat in verschillende interviews werd aangehaald. Het is niet nodig om alles aan te bieden, maar dat wat wordt aangeboden moet in de beste omstandigheden kunnen plaatsvinden.

Gezien internationaal de bedoeling is om tegen 2013 competenties en credits quasi gelijk te schakelen is het niet ondenkbaar dat sommige specialisaties kunnen uitgewisseld worden tussen de verschillende masteropleidingen. Wat er voor kan zorgen dat middelen en mogelijkheden efficiënter worden ingezet.

Bij het herbekijken van het curriculum in Antwerpen is het dan ook belangrijk om te bekijken wat de sterke punten van C/R Papier in zouden kunnen zijn en deze grondig uit te bouwen, alleen zo versterkt de opleiding haar positie binnen het opleidingslandschap zowel nationaal en internationaal.

6.1.4 Antwoord zoeken op de vraag naar diverse profielen binnen het werkveld

De vraag naar experten papier en boek is groter dan het huidige aanbod. Er zijn wel goede prentrestaurateurs, maar de man/vrouw die de praktijk kent op de hoogte is van de decreten en laatste literatuur rond C/R Papier zijn schaars. Het valt op dat zelfstandigen in Vlaanderen vandaag nog vaak grote opdrachten moeten overlaten aan hun Nederlandse collega's omdat ze vaak de expertise missen om op de complexiteit de problemen waarmee het werkveld te maken krijgt te kunnen antwoorden. decreet en mee met de laatste literatuur is schaars. We hebben niet alleen goede restaurateurs nodig, ook adviseurs die overweg kunnen met grote collecties en die weten wat er op vlak van conservering gebeurt, want dat is prioritair. Restauratie komt maar aan het einde van het verhaal. Feit is dat er vandaag een hele collectie papier en boek, zeker van de 19de-20ste eeuw verdwijnt als er niet snel ingegrepen wordt.

Naast de goede restaurator, is er nood aan een uitgebreide basiskennis over papier en/of boek, die de restaurator/conservator in het beroepsleven de kans geeft om flexibel en efficiënt in te spelen op de noden van het moment. Het ideaalplaatje aanhalen binnen de opleiding is belangrijk, maar het bewust maken van, en het leren anticiperen op het feit dat deze realiteit vaak anders is even belangrijk.

Uit het onderzoek blijkt dat er zich binnen het culturele erfgoed verschillende profielen hebben ontwikkeld gaande van erg praktische specialisten tot meer beleidsmatige adviseurs en projectmanagers. Momenteel zijn de meeste diensten nog steeds onderbemand en is er weinig ruimte voor personeelsuitbreiding, maar er is wel ruimte voor zelfstandigen die aan één van deze profielen voldoet.

Niet iedere student wordt een goede restaurateur, maar het is wel zinvol om zij die niet zo handig zijn maar wel een kritisch en efficiënte visie kunnen neerzetten rond conservatie/restauratie technieken binnen de opleiding de nodige tools te geven om als zelfstandige op de huidige vragen vanuit de sector te kunnen antwoorden.

Tijdens het gesprek met Lieve Watteeuw werd duidelijk dat van de afgestudeerden C/R Papier er niet zo veel meer actief zijn. Het zou interessant zijn om van hen te horen waarom zij met hun zelfstandige activiteit zijn opgehouden. Eén ex-studente gaf alvast aan dat ze niet voldoende gewapend waren om zich op de markt te handhaven. Men mag niet vergeten dat de afgestudeerden C/R Papier vandaag concurreren tegenover hun Nederlandse collega's die beter georganiseerd blijken te zijn.

6.1.5 Leren samenwerken en netwerken

Leren samenwerken en netwerken hangt hier mee samen en begint al binnen de opleiding. Niet enkel binnen de eigen studio expertise uitwisselen, maar ook zonder gêne op zoek gaan naar informatie bij en samenwerking met andere studio's en de andere afdelingen binnen de academie.

Om weer even het Nederlandse voorbeeld aan te halen, daar blijken de experts makkelijker op elkaars expertise beroep te doen. Zij hebben ook regelmatig een meeting.

6.1.6 Flexibel leren omgaan met middelen, mogelijkheden en omstandigheden

Ook flexibel leren omgaan met middelen, mogelijkheden en omstandigheden is een belangrijk aandachtspunt voor de opleiding. Vaak vertrekt men daar vanuit de ideale situatie of vanuit de ideaal toe te passen restauratiemethode, maar die is er in de realiteit (zie de onderzoeksresultaten) zelden of nooit. Binnen materialenkunde is het dan ook belangrijk dat alle mogelijke alternatieven voor een probleem aan bod komen.

6.1.7 Projectmanagement

Projectmanagement ontbreekt binnen het curriculum, maar is zeker nuttig voor elke student. Of hij/zij nu zelfstandig wordt of terecht komt in een bibliotheek/museum/archief, het managen van restauratie en conservatie projecten behoort tot zijn/haar takenpakket. Conservatie en preservatie vraagt gezien de complexiteit van vele collecties om het samenbrengen van expertise.

Zulke projecten van a tot z kunnen begeleiden zal voor de meeste conservatoren/restauratoren een deel worden van hun takenpakket, een cursus project management kan hen hierbij op weg helpen.

Bij projectmanagement hoort ook de kennis van mogelijke subsidiekanalen en de voor hen van toepassing zijnde decreten. En het leren opmaken van een realistische begroting en het leren omgaan met uitgebreide bestekken is in deze erg zinvol. Dit kan gecombineerd worden met de module projectmanagement.

6.1.8 Digitalisering

Zij die de digitalisering doorvoeren zijn vaak ICT ers of fotografisch geschoolden. Voor hen is het belangrijk om van een conservator/restaurator te horen hoe boeken/prenten te manipuleren in geval van digitalisering, maar dan moet daarvoor ook aandacht zijn binnen de opleiding.

6.1.9 Duurzame bruggen leggen met het werkveld

Uit het onderzoek bleek dat er een enorme kloof bestaat tussen het werkveld en C/R Papier. Voor sommigen was het zelfs een verrassing te vernemen dat deze opleiding bestaat. Er is dus nog heel wat werk te verrichten in de communicatie naar en met musea/bibliotheken/archieven.

In die lijn ligt dan ook het gevolg dat er weinig of niet samengewerkt wordt voor restauratieprojecten. Dit berust op vertrouwen en aan het (her)winnen van vertrouwen moet nog worden gewerkt. Uit de reactie van de geïnterviewden die vroeger met C/R Papier samenwerkten, blijkt dat ze erg positief maar afwachtend toezien op de nieuwe wind binnen de opleiding. Voor hen kan een samenwerking opnieuw als er garantie is voor een goede begeleiding.

Deze goede begeleiding werkt in twee richtingen. Ook binnen de organisatie moet er voldoende tijd/ruimte zijn om samen in een restauratieproject te stappen of om stagiaires te aanvaarden. Hetzelfde geldt voor mogelijke masterproeven.

Het zou interessant zijn om op te lijsten welke mogelijke masterproeven er liggen te wachten binnen de Belgische musea/archieven/bibliotheken. Ook hier zouden werkveld, evoluties binnen het erfgoedlandschap en de opleiding dichter bij elkaar kunnen komen.

En tenslotte zijn werkbezoeken en gastcolleges ook een optie om de kloof te overbruggen en een duurzame relatie met het werkveld op te zetten en een sterke studio uit te bouwen, met eigen specialismen.

6.3.10 Communicatie

Het laatste puntje hangt eigenlijk samen met het voorgaande. Er is ook een communicatieve inhaalbeweging nodig, naar de sector en naar potentiële studenten. Men zou vandaag het idee kunnen hebben dat conservatie/restauratie papier eerder saai is en dat men later ergens weggestoken in een ateliertje zal moeten werken. De gesprekken met het werkveld hebben aangegeven dat niets minder waar is. De m/v met een vorming C/R Papier heeft vandaag een veelzijdige baan, deze boodschap komt nu niet over.

6.2 Het Bologna proces en de regionale impact op de opleiding C/R Papier

In het kader van de academisering wordt gezocht naar kruisbestuivingen tussen soortgelijke hogeschool en universitaire opleidingen of tussen opleidingen op deze niveaus die duidelijke raakvlakken vertonen.

Regionaal en nationaal kan samenwerking en wisselwerking inderdaad voor beter gebalanceerde opleidingen zorgen. Een wisselwerking tussen de masters IBW/archivistiek en C/R Papier ligt voor de hand. De universitaire opleidingen en de opleiding C/R leveren vandaag al verschillende profielen af, maar uit de gesprekken bleek dat er nog meer nood is aan diversificatie binnen de profielen. Naast de restaurator is er de consultant, is er de man/vrouw die instaat voor de digitalisering van werken, is er de projectleider, is er de beleidsadviseur. Hier kunnen de opleidingen BaMa C/R Papier en IBW, maar ook Archivistiek elkaar versterken en aanvullen.

Door de opleidingen (beter) op elkaar af te stemmen zouden ze al enkele van de nieuwe profielen kunnen invullen. Dit vraagt wel dat er keuzes worden gemaakt binnen elke opleiding en dat de huidige middelen/mogelijkheden zo efficiënt mogelijk worden ingezet. Vanuit C/R kan een stuk praktijk meegegeven worden aan de studenten IBW en archiefwetenschappen en vanuit IBW kan een deel theoretische achtergrond rond boek, papier, bewaarbibliotheken en archieven meegegeven worden.

Maar ook connecties met de opleiding La Cambre kan er voor zorgen dat er al iets beter aan de vraag naar diverse profielen binnen het werkveld kan worden voldaan.

6.3 Het Bologna proces en de internationale impact op de opleiding C/R Papier

Er is binnen Europa momenteel geen eenduidigheid rond de erkenning van het beroep. Er zijn 2 visies. De ECCO/ENCoRE visie, lees het Europese model, en de ICON visie op de erkenning van het beroep.

Volgens het Europese model is een master diploma noodzakelijk om erkend te worden als restaurator/conservator.

Het ICON model vraagt dit niet. Dit model gaat er van uit dat wie een master wil halen de mogelijkheid daartoe heeft, zelfs een tijd na het afronden van een bachelor. Maar het is geen noodzaak om als erkend conservator/restaurator aan slag te gaan. Via een assessment na 3 à 4 jaar praktische ervaring kan deze erkenning verkregen worden.

Idealiter heb je overal een 5 jarige BaMa, waar praktijk en theorie in evenwicht worden gehouden en waar voldoende ruimte is voor stage en voor een masterproef. Maar dit is in veel landen vandaag financieel en praktisch nog niet haalbaar, noch

voor het beleid, noch voor studenten. Daardoor bestaat de BaMa in de meeste hogeschoolopleidingen binnen het ENCoRE – netwerk uit 3 BA en 1 MA.

Sommige studenten zijn ook niet klaar om naar een master over te gaan en zouden een diploma moeten kunnen behalen na hun BA. Zij zijn meer met een professionele bachelor, waarna ze uitvoerende taken vervullen. Het veld heeft duidelijk nood aan beide profielen (uitvoerend en leidinggevend), het is belangrijk om binnen de opleiding ruimte te houden voor beide.

Hoewel de Europese BaMa opleidingen nu nog vaak te veel van structuur verschillen, wil men tegen 2013 er toch voor zorgen dat er een grotere mobiliteit mogelijk is voor studenten binnen deze opleidingen. Het gelijkstellen van het aantal te behalen ECTS zou hier heel sterk in kunnen helpen. Dit zou tegelijk ook betekenen dat studenten voor een specialisatie na Antwerpen bijvoorbeeld kunnen kiezen voor Amsterdam, Hildesheim of Northumbria en daar hun credits verder opbouwen en omgekeerd. Dit is uiteraard een langetermijn piste, en om er voor te zorgen dat deze uitwisselingen tussen Europese collega-opleidingen en C/R Papier mogelijk kunnen worden, moeten er nu, bij het uitwerken van het curriculum voor de studio duidelijke keuzes gemaakt worden in het licht van deze mogelijke samenwerkingen in de toekomst.

Binnen dit internationale luik is er zeker nog heel wat materie die verder onderzoek vraagt. Er moesten keuzes gemaakt worden, dus leek het eerst opportuun om de evoluties binnen het onderwijsveld aan te halen en later, indien mogelijk dieper in te gaan op mogelijke samenwerkingsverbanden. In deze lijkt deze materie ook interessant voor de volledige opleiding c/r en niet enkel de studio papier.

7. Referenties

7.1 Publicaties

AANBEVELING VAN HET EUROPEES PARLEMENT EN DE RAAD van 23 april 2008 tot vaststelling van een Europees kwalificatiekader voor een leven lang leren (Voor de EER relevante tekst), Publicatieblad van de Europese Unie,, 6.5.2008, C111/1-7.

Beheer en behoud van cultureel erfgoed verbeterd, persbericht 140, 24.10.2004, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Directie Voorlichting.

Beleidsonderzoek Kunstonderwijs, 174, Eindrapport (2004), 's Gravenhagen.

Brando, C (2001) *Théorie de la restauration, editions du patrimoine*, INP, Parijs.

Cane, S (2008) *presentation given June 2008: Planning a Positive Future: Towards a National Strategy for Education and Training in Conservation*, Simon Cane MA ACR FIIC Chair of the Board of Trustees of ICON, Londen.

Culturele Erfgoeddecreet: Decreet van 23 mei 2008 houdende de ontwikkeling, de organisatie en de subsidiëring van het Vlaams cultureel-erfgoedbeleid, Vlaamse Regering.

Debuysere, S (2005) *PACKED*: Rapport Platform Archivering en Conservering van Kunstcreaties op Elektronische en Digitale Dragers, Argos/MuHKA en SMAK.

De Rynck, P (2008) *Erfgoedbibliotheken in Vlaanderen, een portrettengalerij*, OKV, Jg 46.

Elliott, J (2005) *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*, Sage, Londen.

ENCoRE research to the structure of their members, unpublished results.

E-newsletter ENCoRE, 1/2008.

Flick, U (2002) *An Introduction to Qualitative Research*, 2nd ed., Sage, Londen.

Het europees kwalificatiekader voor een leven lang leren (EKK)(2008) , Europese Commissie.

Jones S en J Holden (2008) *It's a material world, caring for the public realm*, Demos , Londen

Metamorfose van papier naar digitaal - Evaluatie van Metamorfoze 1997 - 2000 en vooruitblik naar 2004 (2000) Evaluatiecommissie Metamorfoze.

Renard, A (1990) *Zorg voor boeken en documenten in Vlaanderen*, Bibliotheekkunde 47, Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen.

Schouten, D (2008) *Een nieuwe fase voor Metamorfoze*, Metamorfoze Nieuws, 12 de jaargang, 0308.

Simons, L (2005) *Bewaarbibliotheken in Vlaanderen, ideeën voor een beleid ter zake*, Culturele Biografie Vlaanderen.

Structuurdecreet: Decreet van 4 april 2003 betreffende de herstructurering van het hoger onderwijs in Vlaanderen, laatst gewijzigd 1 september 2008, Vlaamse Regering.

Studiegids opleiding conservatie-restauratie hogeschool Antwerpen Koninklijke Academie Antwerpen, academiejaar 2008-2009.

The European Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF) Journal of Conservation – Restoration Education, 1/2008, ENCoRE.

Walterus, J (2003) *Bewaar(de)bibliotheken in Vlaanderen* - Eindrapport, Studieopdracht Het in kaart brengen van de sector van de bewaarbibliotheken in Vlaanderen, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

7.2 Websites

Agentschap Kunsten en Erfgoed, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap:
<http://www.kunstenenerfgoed.be>

De BRK-APROA is de Beroepsvereniging voor Conservators-Restaurateurs van Kunstvoorwerpen VZW: <http://www.aproa-brk.org/>

Demos, thin-thank focussed on power and politics: <http://www.demos.co.uk>

Edulex, wetgeving en omzendbrieven voor het Vlaamse onderwijs:
<http://www.ond.vlaanderen.be/edulex/>

European Commission, Education and Training: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc44_en.htm

European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations:
<http://www.ecco-eu.org>

European Network for Conservation-Restoration Education <http://www.encore-edu.org>

Faro, Vlaams Steunpunt voor cultureel erfgoed: <http://www.faronet.be>

Metamorfoze project: <http://www.metamorfoze.nl/>

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap: <http://www.minocw.nl/>

Restauratoren Nederland, vereniging voor conservering en restauratie:
<http://www.conserveer.nl/>

The Institute of Conservation, publisher of The Paper Conservator:
<http://www.icon.org.uk>

Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming: <http://www.ond.vlaanderen.be/>

Vlaamse Vereniging van Studenten: <http://www.vvs.ac/>